

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 62–66

Основний акцент поставлено на особливостях моделей соціальної політики у країнах світу в умовах їх суспільних трансформацій.

Феномен “соціальна політика”, а понад усе — проблему суспільної трансформації різних моделей такої політики варто розпочинати з дихотомії: “політика — соціальна політика”.

Насамперед відзначимо те, що з усіх визначень поняття “політика”, ми беремо за основу ті, які, власне, пояснюють політику як “систему принципів і норм регулювання життя суспільства загалом, соціальних груп та індивідуумів” [8, 585]. До цього словникового визначення додамо й те, що політика покликана максимально повно, об’ємно регулювати взаємовідносини між людьми, малими і великими групами у суспільстві.

З усіх “політик”, на які “розпадається” цілісна політика, як феномен, найближче до вирішення цих питань розташована соціальна політика. “Соціальна політика, — пише український соціолог О. О. Яременко, — є центральною ланкою державної політики, в якій знаходять своє відображення досягнення економіки і духовної культури (науки, освіти, охорони здоров’я тощо), до того ж саме в соціальній сфері формуються соціальні ресурси для проведення ефективної економічної і духовно-культурної політики” [14, 9]. Ця пріоритетність соціальної політики над “іншими політиками” визнається далеко не всіма вченими, а надто — політиками, державними, громадськими діячами.

Серед визначень поняття “соціальна політика” виділимо те, яке сформулював росій-

ський політолог В. І. Даниленко. У широкому сенсі розуміння він вбачає в цьому феномені “сукупність положень, процес розв’язання конфлікту і знаходження взаємоприйняттого рішення, а також прийняття рішення і здійснення заходів у сфері соціальних гарантій” [2, 831]. Останнє — соціальні гарантії — значною мірою є базовим фактором для створення правової, соціальної держави загалом.

Суспільне визначення і пріоритетний статус соціальної політики з-поміж “інших політик”, про що пишуть багато вчених, зумовлюється насамперед тим, що така політика безпосередньо пов’язана з правами людини і необхідністю їх забезпечення. Пов’язана із соціальним захистом та соціальними правами людини. “Соціальні права, — пише російський дослідник Н. Бондарь, — це можливість, що випливають із самої людської природи щодо отримання елементарних, найбільш важливих пільг та умов безпечного, гідного та вільного існування особистості в суспільстві і державі” [1, 35]. Додамо, що це політика задоволення реальних вітальних та духовних потреб людини, без чого її життя неможливе.

Реальним, однак, є питання: від чого залежить характер і особливість соціальної політики. Соціальна політика в конкретній державі є такою, зрозуміло, якою є державна політика, соціально-економічні відносини, які в ній сформувалися. Так, характеризуючи соціальну політику у колишньому СРСР, українська дослідниця В. Довженко

доречно пише, цитуючи Ю. І. Павленка¹: “Соціально-економічні відносини в Україні (і в цілому у колишньому СРСР) базувалися на: централізації ресурсів і повноважень; плановому характері виробництва і розподілу; жорсткій регламентації всіх сфер соціально-економічного життя; пріоритеті адміністративного регулювання над правовим” [4, 3]. Це, однак, зовсім не означає, що тоді соціальна політика в СРСР була негативною і, навіть, малоефективною. Радше маємо брати до уваги, що така політика сповна була похідною від існуючого політичного режиму, а певна “зрівнялівка”, адресність щодо окремих соціальних груп у суспільстві давала можливість зберігати велику “комуністичну” державу від можливих достатньо гострих конфліктів, протистоянь тощо. Між тим у багатьох країнах і нині така патерналістська, державна соціальна політика є і достатньо вдало функціонує.

Посилаючись на викладене, підкреслимо також роль саме ідеологічних чинників у формуванні і практичній реалізації як соціальної політики в цілому, так і безпосередньо політики в частині соціального захисту громадян. Доречними в цьому плані є висловлювання, зокрема, українського політика М. Кравчука, який вважає, що суспільства, позбавлені ідеологічного стрижня, є цілком безперспективними суспільствами [6]. Відмова від ідеології у державному будівництві, функціонуванні держави веде до втрати й ідеологічного механізму соціального захисту, тобто до втрати, як ми вважаємо, загальноприйнятних норм і правил не лише співжиття, а й духовності, моралі. Серед українських фахівців вплив ідеології на розвиток системи соціального захисту найдетальніше розробила у своїй кандидатській дисертації В. Деріга [3]. На її думку, найважливішими у плані формування соціального захисту є неконсервативні, неоліберальні та соціал-демократичні ідеологічні теорії і концепції. Авторка доречно підкреслює і те, що саме деполітизація соціальної політики робить її безадресною, безперспективною.

¹ Павленко Ю. І. Трансформація суспільства і проблеми соціальної політики. — К., 1997.

Соціальна політика за будь-яких її моделей обов’язково має фінансуватися. І фінансуватися передусім шляхом використання державних механізмів. Закономірність тут проста: чим більшим є валовий внутрішній продукт, що виробляється в країні спільними зусиллями усіх громадян, тим більші відрахування можна зробити на соціальні потреби і допомогу громадянам. Існують навіть певні мінімуми, які можна тут допускати. Так, за даними МОП у розвинених країнах Заходу на початку 80-х років мало місце відрахування на проблеми соціального характеру 20–30 % валового національного продукту. У ряді країн Східної Європи квоти на соціальні відрахування за критеріями МОП нині становлять приблизно чверть від середнього рівня відрахувань західних націй, а у країнах, що розвиваються, вони становлять лише 5 % суспільного продукту [2, 131].

Проблемам інституціоналізації соціальної політики у суспільстві присвячені праці таких зарубіжних вчених, як Т. Ганслі, Ф. Дей, Б. Джонссон, П. Спікер, російських — Г. Осадча, С. Смірнова, С. Тетерський, українських — О. Бермічевська, Н. Борецька, Б. Гаєвський, В. Жмира, Е. Лібанова, Т. Семигіна [10], О. Скоморохова, В. Скуратівський, О. Палій [11], А. Ягодка та ін.

Класифікація моделей соціальної політики є предметом уваги В. Джорджа, Р. Уїлдінга, У. Лоренца, Р. Мішри, Ф. Уільямса, а в Україні — Н. Балабанова, Е. Гансова, М. Головатого [8], В. Жукова, О. Новакової, В. Пилипенко та ін.

Зазначимо, що за всієї розмаїтості схарактеризованих моделей соціальної політики, більшість з них ґрунтується переважно на ідеологічних та ціннісних засадах, властивих системам соціального захисту окремих країн. Можна виокремити такі, найбільш характерні і поширені моделі соціальної політики, як:

- класична (антиколективістська) модель. Її ще називають умовно-ліберальною. Фінансування основних соціальних програм за такою моделлю здійснюється, головним чином, за рахунок загальних державних податків, які збираються у країні. Нині така політика, на-

приклад у Великобританії, об'єднує як наслідки тетчерівської політики впровадження ринкових відносин у соціальній сфері, так і спроби лейбористського уряду щодо поступового переходу до універсальності в окремих соціальних програмах;

- корпоративістська модель (Німеччина) О. Бісмарка. Головним чином, пов'язана з різноманітними формами соціального страхування, яке називають солідарним соціальним страхуванням. До корпоративістської моделі відносять також моделі соціальної політики Іспанії, Мексики, Бразилії, навіть Японії;
- класична скандинавська модель (Швеція). Вона передбачає найактивнішу роль держави у соціальному забезпеченні, наданні різноманітних соціальних послуг і реалізації політики зайнятості;
- ліберальна модель (або “ультраліберальна”) (США). Це своєрідна залишкова модель, коли держава надає громадянам лише мінімальну допомогу в облаштуванні їхнього життя. Тут немає уніфікованої системи соціального захисту громадян, існує велике розмаїття соціальних програм, починаючи з федеральних. Однак державне стимулювання цього процесу є яскраво вираженим. До такого державного патерналізму логічно додаються і різноманітні громадські ініціативи, реальний вплив громадського суспільства тощо.

В умовах глобалізації, особливо на початку ХХІ ст., перераховані та інші моделі соціальної політики стали зазнавати і певної ерозії, великих змін, однак ліберальні, неоліберальні тенденції в таких змінах все ж домінують у багатьох країнах. Демографічні, фінансові фактори в моделях соціальної політики все більше даються взнаки в ситуації великої соціально-демографічної диференціації суспільств. Основою ж такої політики були і залишаються численні й різноманітні соціальні програми, різні форми соціального страхування, захист груп ризику тощо.

Основними суб'єктами соціальної політики завжди є: людина, держава, суспільство, соціальні спільноти та інститути громадянського суспільства, політичні партії, громадські організації, об'єднання, асоціації громадян, різноманітні колективи, фонди і т. ін. Формально, сконцентровано можна говорити про два вирішальних суб'єкти соціальної політики: а) держава; б) громадянське суспільство. Останнє в широкому сенсі залежить від ступеня демократизації влади і суспільних відносин. Роль таких суб'єктів потребує окремого спеціального розгляду.

Соціальна політика неодмінно пов'язана з певними гарантіями для громадян. Надання цих гарантій і зумовлюють той соціальний захист, який отримує людина з будь-яких джерел у країні, починаючи з держави. Про це пишуть численні зарубіжні та вітчизняні фахівці, зокрема Р. Арон, В. Бабкін, В. Ворона, Д. Гелбрайт, Є. Головаха, Л. Козер, М. Лукашевич, І. Мигович, Т. Парсонс, Ю. Римаренко, Т. Семігіна, Г. Спенсер, К. Тоффлер, М. Хайдеггер, Т. Шанін та ін.

Щодо суто соціально-захисного контексту соціальної політики, то основоположними для цього аспекту є праці Г. Бернгарда, С. Біляцького, А. Крупника, І. Миговича, В. Полтавця, Б. Шапіро та ін., а найпоказовішою, на нашу думку, є дисертаційна праця українського вченого А. С. Крупника на тему “Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства” (Одеса, 2002). Автор вдало виокремлює соціальну політику як “складову” державної політики загалом, характеризує і детально пояснює специфіку.

Зазначимо, що поняття “соціальний захист”, як і поняття “соціальне забезпечення” — досить нове, воно з'явилося лише у другій половині ХХ ст. і поступово почало застосовуватися у багатьох міжнародних правових актах. Так, у Хартії основних прав трудящих Співтовариства (Європейський Союз, 1989 р., ст. 10) право на соціальний захист формулюється у такий спосіб: “Відповідно до національних нормативних положень кожний працівник у країнах ЄС має право на достатній соціаль-

ний захист і залежно від свого статусу і розміру підприємства, на якому він працює, користується відповідними соціальними благами. Особи, які не можуть увійти або знову вступити на ринок праці і не мають засобів для існування, повинні отримувати достатню соціальну допомогу з урахуванням особистих обставин” [12]. Як бачимо, поєднання спільного і особистісного є надто виразним у поясненні механізму “соціального захисту”. Це — правильно і доречно.

Звідси, як мінімум, кілька особливостей такої політики: а) загальне право людини на соціальний захист; б) можливість користуватися лише наявними (реальними) благами; в) диференціація соціальної допомоги людині залежно від її реальних потреб. Тобто соціальний захист може бути лише таким, яким є конкретне суспільство, рівень його соціально-економічного, духовного і т. п. розвитку.

Слід відзначити і ту принципового характеру особливість, що соціальний захист і соціальна допомога — явища далеко не однакові, не тотожні. Соціальний захист — ширше поняття, що включає в себе соціальну допомогу у різних її формах. При цьому соціальний захист включає в себе: пенсійне забезпечення та забезпечення на випадок безробіття; грошову допомогу сім'ям; різні форми соціальної допомоги і соціальних послуг.

Сучасні системи соціального захисту мають багато спільних рис, а також відповідні відмінності, що пов'язані з багатьма факторами [7]. Мабуть, найбільш конкретно є, особливо в європейських країнах, така система, що пов'язана з різного роду соціальним страхуванням (Австрія, Італія, Німеччина, Нідерланди, Франція та ін.). На відміну від принципу соціального страхування, принцип соціального забезпечення (у тому числі і в Україні [5]) передбачає надання соціального захисту іншим категоріям населення (державні службовці, військові, діти-сироти тощо) і фінансування таких соціальних видатків за рахунок податкових надходжень у бюджет. Тут, однак, є колізія принципового характеру, як справедливо підкреслює А. С. Крупник: “економічний підйом країни не завжди автоматично веде до зростання життєвого рівня

населення” [7, 7]. Тобто соціальне забезпечення напряму від багатства країни не залежить. Отже, вирішальне значення має саме характер державної політики, яка обстоює політику соціальну, сам соціальний захист.

Соціальна політика держави, хай у різний спосіб, але має чітко означені гуманістичні орієнтири. Так, український політолог С. Рябов зазначав, що соціальна держава — це принцип функціонування держави, відповідно до якого вона бере на себе захист соціально упереджених і піклування про соціальну справедливість [9, 215]. До класичних систем соціальних гарантій при цьому відносять: страхування (за досягненням старості, хвороби, нещасних випадків), допомогу по безробіттю, а також порівняно нові системи страхування (наприклад, від ризику втрати прибутку і т. ін.).

Окремо має братися до уваги система і характер соціальних інтересів, які практично реалізують політику соціального захисту. Це структури в органах виконавчої влади; судові органи; профспілки; різноманітні фонди; громадські організації і об'єднання тощо.

Практична реалізація моделі соціальної політики в сучасній Україні зумовлена багатьма причинами і особливостями соціального характеру, вирішальними з-поміж яких є:

- пряма і безпосередня залежність рівня соціальної забезпеченості громадян від ходу ринкових перетворень та трансформацій громадянського суспільства;
- гостра потреба адресної підтримки груп ризику, соціально вразливих груп населення;
- необхідність реалізації соціальної політики в тісному узгодженні зі світовою практикою, напрацьованим досвідом.

При цьому завдання держави, органів влади полягає у тому, аби забезпечити максимальне стимулювання й підтримку інноваційної діяльності самих громадян як суб'єктів соціальної політики. Тобто розробка і реалізація соціальної політики в сучасній Україні відбувається на засадах саме ліберальної моделі такої політики, з відповідними залишками, однак, тієї моделі, що функціонувала у колишньому Радянському Союзі.

Література

1. Бондар Н. С. Права человека в Конституции России: трудный путь к себе / Н. С. Бондар. — Ростов-н/Д, 1996. — 359 с.
2. Даниленко В. И. Современный политологический словарь / В. И. Даниленко. — М.: NOTA BENE, 2000. — 1024 с.
3. Дереха В. В. Політологічний аналіз формування та розвитку соціального захисту: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23. 00. 02 “Політичні інститути та процеси” / В. В. Дереха. — Миколаїв: Миколаївський держ. гуманіст. ун-т ім. Петра Могили, 2007. — 221 с.
4. Довженко В. І. Проблеми формування та реалізації соціальної політики в Україні перехідного періоду. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. в галузі ділового адміністрування. — К., 2001. — 24 с.
5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Знання. — 59 с.
6. Кравчук М. Идеология в Україні. Якою вона буде завтра? / М. Кравчук // Информационно-аналит. центр АНАЛІТИКА. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://analitika.at.ua/index/0-13>
7. Крупник А. С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук зі спеціальності 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / А. С. Крупник; Одеська нац. юрид. акад. — Одеса, 2002. — 16 с.
8. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.
9. Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів / С. Г. Рябов. — К.: КМАкадемія, 2001. — 256 с.
10. Семигіна Т. В. Моделі державної соціальної політики економічно розвинутих країн: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. галузі політології. — К., 2003. — 19 с.
11. Скуратівський В. А., Палій О. М. Основи соціальної політики / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. — К.: МАУП, 2002. — 200 с.
12. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави / Н. Флорескул // Вісник КНТЕУ. — 2009. — № 2. — 401 с.
13. Хартія Співтовариства про основні соціальні права трудящих. Міжнародні організації та союзи. — Хартія від 09.12.1989. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www/uapzvo.net/data63/uhf6344.htm>
14. Яременко О. О. Соціальна політика: теоретико-методологічні основи дослідження процесів формування та ефективності реалізації: Монографія // Статті. Виступи. Інтерв'ю / О. О. Яременко. — К.: Ін-т екон. та прогнозування НАН України; УІСД ім. Олександра Яременка, 2006. — 480 с.

Соціальна політика в країнах світу трансформується відповідно до трансформації політичних та соціальних систем суспільств. Однак за будь-яких її моделей — у центрі була і залишається людина (особистість) з її інтересами і потребами.

Социальная политика в странах мира трансформируется в соответствии с трансформацией политических и социальных систем обществ. Однако при любых ее моделях — в центре был и остается человек (личность) с его интересами и потребностями.

Social policy in the world countries is transformed according to the transformation of political and social systems of societies. However, for all its models in the centre — a person (personality) is still stand with its interests and needs.

Надійшла 8 жовтня 2013 р.